

DR. DOMONKOS JÁNOS
Fővárosi Iskolaszanatórium
Budapest

Elfeledett értékeinkről: Nyíró József és Szóts István alkotói munkásságáról

NYÍRÓ JÓZSEF (Székelyzsombor 1889–1953 Madrid) a székely nép sorsának, múltjának, elhagyatottságának és emberi értékeinek csillogó írója. Alakjai együtt lélegeznek az erdélyi havasok fáival és köveivel. E kozmikus kapcsolatok motiválják gazdag fantáziáját, meseteremtő készséget, balladás titokzatoságát.

Az író a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumban, majd a gyulafehérvári papnevelő intézetben és a bécsi Pazmaneumban tanult. 1912-ben szentelték pappá, és Nagyszebenben lett hittanár. 1915-ben a Kolozs megyei Kide község plébánosa. 1919-ben kilépett az egyházi rendből, és molnárként kereste kenyerét. Első elbeszéléseinek sikere után, 1920-tól a kolozsvári Keleti Újság meghívta belső munkatársának. Tíz évig dolgozott újságíróként. Az Erdélyi Helikon alapító tagja. 1931-ben visszavonult gazdálkodni a Nagyküküllő megyei Alsórákos községbe. Később ismét a Keleti Újság szerkesztője. 1940-ben Corvin-koszorút kapott. 1941-ben erdélyi képviselőként Budapestre költözött, és a Magyar Erő c. háborús, képes hetilapot szerkesztette. 1945-ben Németországba menekült, majd 1950-ben Madridba költözött, ahol ismét katolikus pap lett. 1952-ben a clevelandi Kossuth Lajos Könyvkiadó alapító elnöke. 1953. X. 16-án hunyt el.

Első könyveivel, különösen a *Jézusfaragó ember* (1924) novelláskötetével, majd a *Kopjafák* c. elbeszéléseivel (1933), az erdélyi és általában az új magyar próza nagy ígéretének mutatkozott.

A székelység sorsáról szóló írásai máig nagy olvasottságnak örvendenek. Írásaival Nyíró József (elbeszélései, regényei, színművei révén) irodalmi, hírlapírói munkásságával egész életében nagy közönségsikert aratott. Szépirodalmi munkássága jelentős tényezője a 20. századi magyar irodalomnak.

SZÓTS ISTVÁN (az erdélyi Szentgyörgyváralján született 1912-ben) az 1942-ben bemutatott *EMBEREK A HAVASON* forgatókönyvét Nyíró József novelláinak felhasználásával írta.

Az erdélyi magyar filmrendező pályája kezdetén a Ludovika Akadémia elvégzése után festészeti tanulmányokat folytatott Aba Novák és Iványi Grünwald tanítványaként. 1940-ben sikerrel pályázott meg egy gyakornoki állást a Hunnia Filmgyárban. De induló filmgyári karrierjét félbeszakította a katonai behívó és az észak-erdélyi bevonulás. Leszerelését követően elhatározta, hogy erdélyi magyar író műve alapján készült filmmel váltja valóra művészi elképzeléseit. Az 1942-ben bemutatott *EMBEREK A HAVASON* forgatókönyvét NYÍRÓ JÓZSEF novelláinak felhasználásával írta. A film hazai sikerét tetézte, hogy a velencei filmfesztivál 1942. évi fődíját is elnyerte. Magyarországon még szokatlan volt a film elementáris természetessége, műtermi világ helyett a szabadban forgatott jelenetek tiszta levegője.

A narrátor mintha mai balladát mondana a havasi emberekről. A kamera körbejárja a fenséges vidéket: völgyhajlatokat és hegyormokat. A képi látvány Csutak Gergely kunyhójába visz. Itt él a favágó ifjú feleségével, Annával és nemrég született kisfiával. Beteg a gyerek. Az istenfélő férfi lement a faluba papért, de őt nem találta otthon. A két jó szülő a maga módján keresztelt meg a fiút Gergőnek.

Virágba borultak a fák, lám, a gyerek is meggyógyult. Szülei kísétnak vele a kunyhóból. Bemutatják a havasnak, a tavaszi virágoknak, fáknek, erdei madaraknak. Az apa életfát jelöl ki a fiúnak. Ez itt a természet temploma.

Öt év tel el. Idegenek érkeznek rossz hírrel. A havas nagy részét eladták egy gyárnak. Az meg ki fogja vágatni a fákat. Itt nem lakhat többé senki. A nagyhangú intéző szemet vetett Annára. A férj távollétében meg akarta környékezni a szép menyecskét. Anna gyermekével a hegyek közé menekül. Anna beteg lesz. Egyre sorvad. Jártányi ereje is alig. Hátha a csodatévő Szűzanya segít. Búcsújárókkal a csiksomlyói búcsúra mennek. Később egy tudós pap megvizsgálja az asszonyt, és Kolozsvárra küldi egy híres orvostanárhoz. Mennek is, de már későn. Anna utolsó kívánsága, hogy otthon, a havason temessék el. A férj végül kendőjébe burkolja halott asszonya testét. Maga mellé ülteti a vonaton, és úgy szállítja haza. A temetés után a favágó a havasi emberekre bízta kisfiát, s kezében a fejszével a fatelepre megy. Leszámol az intézővel. A bűnért megkapta büntetését: tíz év börtönt. A törvény képviselője a gyermeket a község gondjaira bízta.

Karácsonyest közeledik. Az emberek karácsonyfának való fenyőket vágnak. Az erdőben lövések dőreje. A börtönből megszökött Gergelyt, a favágót üldözik a csendőrök. Üldözői súlyosan megsebesítették. Pedig csak a kisfiát szeretné látni, legalább karácsony estéjén. A rabruhás Gergely éjszaka barátja kunyhójában kér menedéket. A seblázzal viaskodó férfi karácsonyi dalt énekel, haldokolva kisfiát és hitvesét szólíthatja.

Gergelyt Anna mellé temetik a hegytetőn. Fejszéje is melléje kerül. A havasi emberek ünneplik a szentestét. Körülállják az otthon készült betlehemi jászolt. A Kis-Jézust jelképező pólyás gyermek mellé állítják Gergőt. Árva az is, akárcsak ők valamennyien. Legyen gondja rájuk az Úrisztemnek. A betlehemi csordapásztorokról szól a szegények éneke:

Csordapásztorok midőn Betlehemben
Csordát őriznek éjjel a mezőben,

Isten anyagi jövének melléjük
Nagy félelemmel telék meg ő szívük...

Nyíró József írói alkotóművészi munkássága nyomán Szóts István készítette film a természettel együtt élő, az emberség próbáin helytálló erdélyi emberek életének megjelenítésére törekedett. Ehhez új, nemesen korszerű filmmelvet teremtett. A film nagy részét eredeti helyszíneken, a havasokban forgatta. A filmzenét *Farkas Ferenc* szerezte. *Görbe János, Bihary József és Szellay Alíz* színművészek remek szerepeikkel új játékstílust teremtettek.

Szóts filmnyelvi értékrendje révén – Nyíró József művének remekbeszabott felmutatásával – az Emberek a havason filmrevitelével indult el azon az úton, hogy aztán életműve a magyar filmművészet kimagasló személyiségévé emelje.

